

ЗАГАДКОВИЙ ОРЕСТ САБОВ ТА ЙОГО КНИГА ПРО УГОРСЬКИХ РУСИНІВ

Мазурок Олег. Орест Сабов та його книга про угорських русинів. – Ужгород: Карпатська Вежа, 2010. – 468 с.

У видавництві «Карпатська Вежа» вийшло нове дослідження професора УжНУ Олега Мазурка «Орест Сабов та його книга про угорських русинів». До речі, це – сьома публікація автора за останні п'ять років, що в сумі становить дві з половиною тисячі сторінок, або понад 150 друкованих аркушів. Усі вони присвячені історії, етнографії та історіографії не тільки Закарпаття (чотири комітати), але й усїєї Угорської Русі (сім комітатів) другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Майже сто років тому (1913 р.) у Будапешті опубліковано книгу О. Сабова «**A magyar oroszokról (ruthének)**», 300 стор. Як не дивно і не прикро, пише О. Мазурок, але з тих пір про неї мало хто згадував, а тим більше читав. Автор рецензованої нами книги зацікавився цим виданням, оскільки знав, що О. Сабов був особисто знайомий з Ю. Жатковичем. З'ясувалося, що Орест Сабов (1867 – 194?) – уродженець с. Драгово, що на Хустщині, русинофіл проугорського спрямування, юрист, високопосадовий чиновник в Угорщині. Закінчив факультет права Будапештського університету. Працював суддею в комітаті Бестерце-Насод. Був головою Спільки угорських греко-католиків (1902), проповідував ідею угорського державного патріотизму та асиміляції неугорських народів королівства. З 1913 р. – секретар міністерства внутрішніх справ. З початком Першої світової війни Сабов – представник уряду у верховному штабі армії. Після розпаду Австро-Угорської монархії та проголошення незалежності Угорщини всіляко намагався втримати русинів і Підкарпатську Русь у її складі. У грудні 1918 р. він був призначений міністром у справах новоствореної «Руської Крайни». Скликав у Будапешті «Руський конгрес», який через відсутність конкретної і реальної про-

грами не мав успіху. Після комуністичного перевороту в Угорщині у березні 1919 року відмовився від посади міністра у справах «Руської Крайни». За цивільну і державну службу мав урядові нагороди.

Постать О. Сабова як громадсько-політичного діяча Закарпаття, зазначає автор, дуже часто згадується до 1939 року, після чого про нього майже нічого не відомо, навіть рік його смерті. У своїй книзі О. Мазурок пропонує читачам, на основі документів і матеріалів, свою версію життя і діяльності О. Сабова після 1939 року.

Найповніші й певною мірою несподівані дані про Ореста Сабова, зазначає О. Мазурок, містяться у дослідженні уродженця Закарпаття Андрія Пушкаша («Цивілізація или варварство. Закарпатье 1918 – 1945». – Москва: Издательство «Европа», 2006. – 557 с.). Тут прізвище О. Сабова згадується 12 разів. Перший раз – на стор. 10 у «Вступі», де автор аналізує його працю про угорських русинів. Останній раз прізвище О. Сабова згадується на стор. 347 – 348.

Ті місця тексту книги А. Пушкаша, де мовилося про О. Сабова, дозволяють зробити однозначні висновки: Орест Сабов, уродженець

с. Драгово, що на Хустщині, був щирим русинофілом проугорської орієнтації. Так було до весни 1939 року (до стор. 296 названої книги). Але далі у книзі (це – період Другої світової війни, напад Німеччини на СРСР) постать О. Сабова подана в зовсім іншому ракурсі: тепер його діяльність тісно пов'язана з діяльністю комуністичної організації Закарпаття. Так от, у тій же четвертій частині книги «Подкарпатье под властью хортистов» на сторінках 344 – 347 ідеться про невдалий десант групи О. Борканюка

5 січня 1942 року в районі с. Ясіня, арешти її учасників, допити їх тощо. І щоб уникнути будь-яких непорозумінь, невірних тлумачень тексту О.Мазурок без найменших скорочень надає слово Андрію Пушкашу:

«В середине февраля 1942 года были арестованы Николай Локота и вся его семья, а также многие десятки, даже сотни подозреваемых в принадлежности к [подпольному коммунистическому. – О.С.] движению. Один из арестованных, активный участник движения **Сабо** на допросе заявил: **«Я знал, что эта организация в Венгрии занимается антигосударственной деятельностью и венгерские законы за это строго наказывают. Но несмотря на это, я принимал в ней участие и тем хотел помочь победе Советского Союза над Венгрией и Германией»** (виділено О. Мазурком).

І далі: «Алексея Борканюка и его родственников еще долго истязали в тюрьмах, его племянник погиб на допросах в хортистских застенках. Как писал Алексей в предсмертном письме сестре Досье и брату Степану из будапештской тюрьмы Маргит-Керут, с вдовой брата Дмитрия и братом Василием он попрощался в тюрьме. Военный трибунал начальника Генерального штаба венгерской армии Сомбатхеи приговорил Борканюка к смертной казни через повешение. Решение суда было приведено в исполнение во дворе той же тюрьмы 3 октября 1942 года.

Так решением военных трибуналов проводились массовые кампании физического истребления неугодных хортистам представителей национальных меньшинств. Была еще масса других судов, которые заседали почти ежедневно и выносили приговоры по любому поводу. В отношении украинского населения особо свирепствовали трибуналы пяти в Кошицах и Дебрецене» (А. Пушкаш послався на: Magyar Országos Levéltár. Borkányuk Elek és a kárpát ukrainai kommunista szervezet tagjai elleni pernek a Kuriai 1944. 2048. – Föl. sz. 18 – 19. (Державний архів Угорщини і Міністерства юстиції. Борканюк Елек і процес вищого суду проти карпато-української комуністичної організації).

Можна собі уявити, як відреагували на таку заяву О. Сабова угорські власті: як то кажуть, по голові не погладили. Це однозначно! Тому напрашується логічний висновок, зазначає Олег Мазурок: О. Сабова, який фігурував у справі О. Борканюка як обвинувачений, також було страчено. Тобто «справа» О. Борканюка і «справа» О. Сабова – це одне ціле, одні й ті самі звинувачення, а отже, й одна міра покарання. Правда, якщо дата смерті О. Борканюка відома – 3 жовтня 1942 року, то про покарання Ореста Сабова А. Пушкаш не згадує.

Автор рецензованої нами книги перекоаний: ця дата є в документах слідства, але Андрій

Пушкаш про це нічого не сказав, оскільки для нього О. Сабов – другорядна фігура. Тим більше, як вказується у його монографії, – арешти і розстріли мали масовий характер. Отож, Ореста Сабова було страчено, очевидно, також восени 1942 року.

Тепер, власне, про книгу О. Сабова. Олег Мазурок знав, що О. Сабов був не тільки особисто знайомий з Ю. Жатковичем, але й мав намір опублікувати рукопис його праці «Етнографический очерк угро-русских» (12 друкованих аркушів) угорською і українською мовами, оригінал якої йому подарував Жаткович. Але з нез'ясованих досі причин, це дослідження не побачило світ. Зате О. Сабов в основу своєї книги поклав текст оригіналу праці Жатковича, на що одержав дозвіл від автора. Крім того, Сабов використав праці Т. Легоцького, А. Годинки та І. Семана.

Зрозуміла річ, пише О. Мазурок, що цей факт його дуже зацікавив і він, відклавши в сторону усі свої творчі плани, намагався придбати або хоч би ознайомитися із книгою Сабова. Проте ні в Ужгороді, ні в Будапешті (через знайомих) не вдалося виявити цю книгу, навіть через Інтернет. І лише відносно недавно книга «знайшлася» аж у бібліотеці університету м. Торонто (Канада), куди вона потрапила ще у 1971 році.

У передмові до своєї публікації Олег Мазурок подав, окрім сказаного вище, біографії науковців, праці яких лягли в основу книги О. Сабова, висловив свої міркування з приводу оцінки радянською історіографією праць Ю. Жатковича, О. Сабова, Т. Легоцького та ін. Після цього публікується зреферований текст книги Сабова українською мовою. Вміщено також рецензію на книгу Сабова головного редактора журналу «Підкарпатська Русь» П. Яцка (1926 р.).

У «Додатку» до рецензованої публікації вперше після 1913 року репринтним способом перевидається книга О. Сабова «А magyar oroszokról (ruthének)». Вона поділена на дев'ять розділів, які охоплюють практично усі сторони життя угорських русинів, а саме: «1. Вступне слово. Плем'я русинів, їх кількість і край; 2. Загальна характеристика і поділ. Шаришські, земплінські і спішські русини; 3. Історія русинів і переселення їх до теперішньої території; 4. Віросповідання і церковні відносини; 5. Культура; 6. Економічне становище; 7. Етнографія. Народні звичаї; 8. Теперішні «руські справи»; 9. Статистичні дані про угорських русинів. Кожен розділ ділиться на окремі сюжети, що стосуються історії та етнографії угорських русинів. Практично вперше подаються статистичні дані про русинів Земплінського, Шаришського і Спішського комітатів (стор. 215 – 216). У книзі – багато фотоілюстрацій, на яких зображені русини практично усіх семи комітатів. Деякі з цих фотографій вміщено на обкладинках рецензованої нами книги.

Вважаємо цілком оправданим, що О. Мазурок у своїй передмові, розповідаючи про Ю. Жатковича, праця якого лягла в основу книги О. Сабова, подає текст листа Ю. Жатковича до В. Гнатюка від 27 липня 1898 року, в якому окреслено ареали розселення угорських русинів, перераховано усі населені пункти семи комітатів Угорщини, в яких вони жили (стор. 67 – 73). Аналіз даних, що містяться у цьому листі, зазначає

О. Мазурок, дозволяє зробити такий висновок: у семи названих Ю. Жатковичем комітатах у другій половині 1890-х рр. нараховувалося 846 населених пунктів, 134 з яких були розташовані в Марамороському комітаті, 41 – в Угочанському, 197 – у Березькому, 200 – в Ужанському, 178 – у Земплинському, 64 – у Саболчському і 32 – у Сатмарському комітаті. Таким чином, 572 населених пункти, або 68% від їхньої загальної кількості, припадало на чотири закарпатські комітати, де проживали переважно русини.

Якщо ж класифікувати ці поселення за етнічним складом їхніх жителів, то підрахунки показують: із цих 846 населених пунктів – 468 (або понад 50% від їхньої загальної кількості) були заселені винятково русинами. Зокрема, в Марамороському комітаті зі 134 поселень чисто руськими були 129 (або понад 96% від загальнокомітатської кількості), в Угочанському комітаті ці цифри становили відповідно 41, 22 (або 54%), в Березькому – 197, 181 (або 92%), в Ужанському – 200, 101 (або 51%), у Земплинському – 187, 35 (або 20%). У 32 населених пунктах Марамороського, Угочанського та Березького комітатів русини проживали змішано з угорцями. У 135 населених пунктах Ужанського та Земплинського комітатів русини проживали змішано зі словаками. Таким чином, русини проживали у 635 населених пунктах названих Ю. Жатковичем комітатів, що становило понад 75% від їхньої загальної кількості, тобто 846.

У 211 населених пунктах проживали винятково греко-католики угорці, а саме: в Березькому комітаті у 8 населених пунктах, в Ужанському – в 49, у Земплинському – в 58, у Саболчському – в 64, у Сатмарському – в 32 населених пунктах. Крім того, як бачимо з листа, у 175 населених пунктах Марамороського та Угочанського комітатів не було жодного поселення, де би проживали греко-католики угорці, а в Саболчському і Сатмарському комітатах з 96 населених пунктів не було жодного, де би проживали русини.

З метою глибшого розуміння питання про етнічні кордони угорських русинів і на підтвердження того, що найбільше поселень, де вони проживали, припадало на чотири закарпатські комітати автор наводить дані офіційного перепису населення в Угорщині 1900 року, тобто часу,

близького до того, про який ідеться в листі Ю. Жатковича Гнатюку. Як засвідчують офіційні дані, в 1900 році на Закарпатті проживало 460,4 тис. осіб греко-католиків, або 61% від усіх жителів краю. Найбільша питома вага греко-католиків була в Марамороському комітаті – понад 71%, близько 63% – в Угочанському, понад 54% – в Ужанському і майже 50% – у Березькому комітаті.

На другому місці після греко-католиків за питомою вагою стояли іудеї. Їхня частка серед усього населення регіону досягала в середньому майже 15%. За ними йшли реформати – майже 13%, і на останньому місці перебували римокатолики: вони становили 11% від усього населення Закарпаття. Найвищою питома вага іудеїв була в Марамороському комітаті – понад 18%, реформатів – у Березькому комітаті (27%), римокатоликів – в Ужанському комітаті (понад 25% від усього населення комітату). Таким чином, представники цих трьох конфесій ні в цілому по Закарпаттю, ні в межах окремого комітату не становили навіть відносної більшості населення, тобто 33%.

На нашу думку, для читачів становить інтерес коротка «Передмова» О. Сабова до своєї книги, в якій він вказує на мотиви її написання, накреслює завдання, які стоять перед дослідниками історії угорських русинів, а тому передаємо її повністю.

«Коли я вирішив вивчати угро-руських або русинів, одразу зрозумів: наскільки бідним і відсталим є цей народ, настільки обмеженим буде його дослідження. Небагато можна розповісти про русинів, оскільки, з одного боку, історія зафіксувала мало відомостей як про зовнішній, так і про внутрішній розвиток народу, з іншого – процеси трансформації, через які вони проходять, ще не дали результатів.

У даній ситуації я намагався небагатий наявний матеріал подати так, щоб він приніс максимальну користь. Для цього я пожертвував основною метою будь-якого автора – оригінальністю. Тому скористався допомогою інших, зібравши та в потрібній формі опублікувавши все те корисне й цінне, що походить від компетентних фахівців.

Основа дослідження становить рукопис члена Угорського історичного Товариства Юрія К. Жатковича «Етнографический очерк угор-русских», написаний два десятиліття тому. Цей рукопис виявився цінним матеріалом, отож, опрацювавши, при потребі скоротивши або розширивши його, я процитував уже опубліковані та опублікував ще невідомі частини. Існує мало таких людей, які знали би стільки про угорських русинів, скільки Ю. Жаткович, котрий провів усе життя серед них та заради них. Рукопис використано з дозволу автора.

Крім цього, були використані праці Тиводара Легоцького «Монографія комітату Берег» та Антонія Годинки «Історія мукачівської греко-католицької єпархії». Ці вчені академіки були знавцями історії угорських русинів, їхня творчість по сьогодні не перевершена.

Тиводар Легоцький, не тільки як історик, але й етнограф, Антоній Годинка, як відмінний дослідник, у своїх працях опублікували надзвичайно цінний матеріал, що його, як дорогоцінний метал, належить відшукати та довести до широкого загалу. Відомості про шаришських, спішських, земплинських угорців зібрав та описав викладач прашівської гімназії Стефан Семан, котрий охоче надав їх для вивчення історії угорських русинів.

Таким чином, написавши свою роботу, яку швидше можна назвати збірником, коротко згадаю і про питання, що стали *punctum salientis* русинських справ. Це справи, які стосуються угро-русів або русинів, вирішення яких є на стадії вивчення, підготовки. Хто уважно слідкує за подіями, може пересвідчитися, що даний період історії русинського народу перебуває на Будапешт, січень 1913

У книзі О. Сабова вперше наводяться відомості про кількість русинів у Шаришському, Земплинському і Спішському комітатах. Згідно

завершальній стадії. Усе це вже належить минулому!

Русинський народ нині на порозі великих перетворень, нового життя!

Зміни насуваються безупинно, швидко! Перед нашими очима відбуваються дивовижні події, коли сьогодні русин ще грає на трембіті на схилах Бескидів, а через тиждень вже йому різьє вуха різкий свист парової машини в Америці!

Епоха пари і електрики та Америка зі своїм недосяжно високим рівнем культури швидко змінить цей народ! Для угорської держави, як і для русинського народу, небайдуже, будуть проходити ці зміни за участі держави чи без. Історія, життя й поведінка русинського народу мають стати основою для перетворень, корені яких ведуть до рідної землі! Тому всім нам слід якнайшвидше пізнати їх!

В такому дусі і з такими побажаннями публікую це невибагливе ознайомлення з угорськими русинами, щоб воно стало невеликим, але чистим джерелом для тих, хто хоче почерпнути відомості про цей народ з природної правдивості.

Др. Орест Сабов».

цих даних, у названих комітатах у 1823 – 1908 рр. проживала така кількість русинів:

	1823	1833	1846	1848
Шариш	58700	61150	68500	61160
Земплин	42400	41321	44000	37166
Спіш та Гемер	26700	28510	31300	31900

	1855	1859	1868	1878
Шариш	53400	48900	53700	56383
Земплин	34765	30742	33800	34100
Спіш та Гемер	28400	27800	29200	29400

	1889	1898	1906	1908
Шариш	57000	60800	62000	55700
Земплин	34000	38200	41300	32000
Спіш та Гемер	31600	33000	35700	32000

Заслугує уваги, пише О. Мазурок, ставлення Ореста Сабова до еміграції русинів за океан, до її наслідків. Ось основні його міркування з цього приводу: еміграція забезпечує покращення матеріального становища родини. Русини привозять або присилають досить значні суми. Для витривалих та працелюбних русинів це можливість самореалізації. Вони швидко вивчають англійську мову. Після повернення русини намагаються скупити всі доступні землі, навіть ціною значної переплати. Русини почали будувати більш гігієнічне житло, стали краще одягатися.

Еміграція, крім матеріальних переваг, вивчає русинів з ізоляції, впливає на зміну світогляду. Насамперед за кордоном вони вчаться

читати, відповідно зростає їхня самооцінка. З огляду на моральність еміграція вже не така вигідна. Незважаючи на те, що інтелектуальний рівень русинів зростає, суворі моральні принципи послаблюються. Невірність у шлюбі спричиняє справжні трагедії.

Іноді русини повертаються зі зміненим світоглядом, їм імпонує безмежна свобода, низькі податки, відсутність військового обов'язку. Ті, хто довгий час перебував в Америці, після повернення важко звикають до занять землеробством, часто повертаються. Недільне відвідання корчми замінює читання. Цікаво, що у русинів на батьківщині немає ніяких товариств, а за кордоном залюбки створюють або вступають до таких.

Еміграція має важливе значення і з точки зору держави.

Більша частина русинських питань, що виникають щодня вирішуватиметься в Америці. Вагомий внесок зроблять у відновлення економіки країни гроші, зароблені за кордоном. Русини повертаються додому значно заможніші, зі зміненим світоглядом та економічними поняттями, господарство стане більш інтенсивним, продуктивним. Дотепер русини жили ізольовано, без будь-якої національної свідомості, не звертали уваги на зовнішній світ. Нині ситуація змінилася, русини почали активно займатися національними, релігійними питаннями. Під назвою «Соединеніє» вони створили товариство, що налічує більш ніж 30000 членів, займається справами американських русинів.

Національна свідомість у русинів прокидається тільки за кордоном, оскільки дома вони вважають себе русиномовними громадянами Угорщини. вдома русини цілком ізольовані від братів, які живуть за Карпатами. В Америці вони з ними починають контактувати, русинів залучають до русофільських та українських націона-

льних рухів. Чи тривалими є результати таких контактів? Перш ніж дати відповідь, слід з'ясувати вплив та походження цих факторів. Малороси, як відомо, розміщені в межах трьох політичних утворень: у Південній Росії, Галичині та Буковині, Угорщині.

Русини в Америці потрапляють під вплив панславистів-русофілів або українців, і який-небудь з цих рухів вже поглинув би їх, якби не спротив греко-католицького духовенства, яке виїжджає за кордон разом із народом. Їх діяльність ускладнює те, що верхівка духовенства також задіяна в цих рухах, причому останнім часом більш схильна до українофілів і т. д.

Рецензована нами книга О. Мазурка – ще один вагомий внесок автора в історіографію Закарпаття. Вона призначена для істориків, етнологів, краєзнавців. Особливо вона стане у пригоді студентам кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції УжНУ, студентам угорського відділення Інституту іноземних мов УжНУ, студентам і учням угорськомовних навчальних закладів та бібліотек Закарпаття.

Сліпецький О.С. (Ужгород)